

7. Tursunov N.N. Surxondaryo xalq me'morchiligi. Moziydan sado, 1/2019 (81). — B. 43-44.
8. Tursunov S.N., To'xtayev A.Q., Annayeva Z.M. "Jarqo'rg'on tarixidan lavhalar" –T. "Yangi nashr". 2019. –B. 57.
9. Tursunov N.N. Janubiy Surxon vohasi etnografiyasi... – B. 73-74, 74, 76.
10. Akademik K.Shoniyo'zov o'zbek qarluqlarida keraganing balandligi 1 m 20 sm deb ko'rsatilgan. Шаниязов К. Узбеки-карлуки.-Т.,1964.- С. 128-129.
11. Шаниязов К. Узбеки-карлуки.- Т., 1964. - С. 128-129.
12. Dala yozuvlari. Surxondaryo viloyati Boysun tumani Inkobod, Gummatyak qishloqlari. 2022 yil.
13. Dala yozuvlari. Sherobod tumani Kampirtepa qishlog'i. 2021 yil.
14. Dala yozuvlari. Surxondaryo viloyati Sherobod tumani Xomkon qishlog'i. 2022 yil.

B.X.KARMISHEVA TALQINIDA SURXON VOHASI "XO'JALAR" I ETNIK TAVSIFI

To'rayev Sherzod Gulboy o'g'li,
Termiz davlat universiteti tayanch doktoranti
UDK: 39:314.114(091)(575.151)
<https://orcid.org/0009-0008-9564-156X>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Surxondaryo hududida yashagan urug' qabila bo'linishiga ega bo'lmagan xo'jalar, sayyidlar va eshonlar xususida so'z boradi. Maqolada tadqiq etilgan aholi vakillari kelib chiqishi, voha hududida joylashuvi, mashg'ulotlari, ijtimoiy mavqei va boshqa masalalar yoritib berilgan. Shuningdek, xo'jalar tarkibida ham ijtimoiy bo'linish mavjudligi, til borasida tafovutlar mavjudligi, ularning XX asr boshlarida umimiy miqdori ham ko'rsatib berilgan. Bu maqola yaratilishida elshunos olim Bilqiz Xalilovna Karmisheva asarlari va tadqiqotlariga tayanildi.

Tayanch so'zlar: Surxon vohasi, avliyolar, xo'jalar, guli surx, Boysun, Qoraxon, miyonlar, sayyidlar, murid ovi.

Абстрактный. В данной статье говорится о хаджах, сайедах и эшанцах, проживавших в Сурхандарьинской области и не имевших родовых подразделений. В статье описываются происхождение, местонахождение, род занятий, социальный статус и другие вопросы изучаемого населения. Также показано существование социального разделения в составе домохозяйств, наличие языковых различий и их общая

численность в начале XX века. Создание данной статьи основано на работах и исследованиях учёного Билкиз Халиловны Кармишевой.

Ключевые слова: Сурханский оазис, святые, хаджи, гули-сурх, Байсун, Карахан, мианы, сайиды, охота на мюридов..

Abstract. This article talks about Khojas, Syeds and Eshans who lived in the Surkhandarya region and did not have clan divisions. The article describes the origin, location, occupation, social status and other issues of the studied population. Also, the existence of social division in the composition of households, the existence of language differences, and their total number at the beginning of the 20th century have also been shown. The creation of this article was based on the works and researches of elscientist Bilqiz Khalilovna Karmisheva.

Key words: Surkhan oasis, saints, masters, guli surkh, Boysun, Karakhan, miyans, sayyids, murid hunting.

elshunosligining sho'rolar davridagi eng yuqori nuqtasi kelib chiqishi boshqird bo'lgan professor Bilqiz Xalilovna Karmisheva nomi bilan bog'liqdir. Tadqiqotchi o'zining uzoq

yillar mobaynida olib borgan izlanishlari natijasida O'zbekiston va Tojikiston aholisining etnografiyasiga doir asarlarini yozgan[6,B.77]. Aynan ushbu asarlar tadqiqotimiz asosidir. Olima B.X.Karmisheva tadqiqotlarida XIX asr oxiri — XX asr boshlarida Surxon vohasi aholisi tarkibida uch qatlam ajralib turganligini qayd etilgan. Bularga birinchi navbatda chig'atoylar, xo'jalar, xardurilar, qarshiliklar va boshqalar kirgan. Ular o'troq turmush tarziga ega bo'lib, urug'larga bo'linmaganligi bilan boshqa qabilalardan ajralib turgan. Ikkinchi qatlamga Mo'g'ullar davrigacha va ularning hukmronligi davrida kirib kelgan yarim ko'chmanchilikni va urug'larga bo'linish xususiyatini saqlab qolgan, o'troq aholi orasida batamom singib ketmagan turklar, qarluqlar, xalachilar, mo'g'ullar, merishkarlar va boshqa qabilalar kiradi. XV asr oxiri va XVI asr boshlarida Shayboniylar bosqini davrida Dashti Qipchoqdan kirib kelgan qo'ng'irotlar, yuzlar, laqaylar, semizalar, kesamirlar, qatag'onlar, durmenlar va boshqalar uchinchi qatlam hisoblanadi.

Maqolada tadqiq etilgan xo'jalar kam sonli bo'lishiga qaramasdan, Surxon aholisi ijtimoiy hayotida muhim o'rin tutgan hisoblanadi. Xo'ja atamasi manbalarda X asrdan beri uchraydi[10,B.37]. "Xo'ja" fors tilida - "xo'jayin", "boshliq" degan ma'noni anglatgan. Shuningdek, u turli davrlarda islom mamlakatlarida turli ma'noga ega bo'lgan faxriy taxallus sanalgan[1,B.127]. Xo'jalarga ta'rif berishda tadqiqotchilar bir xil fikrda emaslar. Ba'zilar xo'jalarni xalifa Alining avlodlari deb hisoblaydilar va payg'ambar naslidan deb da'vo qilganlar ham mavjuddir. Shuningdek, ayrimlar xo'jalar birinchi to'rt xalifaning avlodlaridir degan fikrda. Qozog'iston tarixshunosligida xo'jalar dastlabki to'rt xalifaning avlodlari va islom dinini tarqatuvchilar sifatida ko'riladi. Aslida, har uchala nuqtai nazar ham o'ziga xos tarzda to'g'ri[8,B.37]. Tojiklar va o'zbeklar orasida xo'jalar va sayyidlar alohida guruhlar hisoblangan. "Sayyid" arab tilida qabila boshlig'i, janob kabi ma'nolarga ega so'z hisoblanadi. Aholi ularni ko'pincha umumiy Xo'ja nomi bilan atagan. Xo'jalar va

sayyidlar etnik emas, balki tabaqaviy guruhlardir. Buxoro xonligida ham boshqa musulmon mamlakatlaridagi kabi imtiyozli tabaqalar qatoriga kirganlar. Sayyidlar Muhammad (S.A.V.) ning qizi Fotima va uning eri, Hazrati Alidan tug'ilgan avlodlari hisoblanib, aholi orasida alohida e'zozlangan. O'g'li Husayn avlodidan bo'lgan sayyidlar Husayniy, ikkinchi o'g'li Hasanning avlodlari esa Hasaniy deb atalgan. Xo'jalar o'zlarining kelib chiqishini payg'ambarning sahobalari yoki ba'zi "avliyolar" bilan bog'laganlar. Sayyidlar va Xo'jalarning har bir urug'ining shajarasi va nasl-nasabi bo'lgan. Bu esa ularning payg'ambar va uning sahobalaridan kelib chiqishini tasdiqlagan. Bu nasabnomalarning aksariyati soxta bo'lib, ularning yozilgan muddati arablar istilosi va ularning O'rta Osiyodagi hukmronligi davridan ancha kechroq ko'rsatilgan. Eshonlar ham asosan sayyidlardan chiqqan. Ular, odatda, katta mozorlar yaqinida, shaharlar va yirik qishloqlarda urug'-aymoq bo'lib yashagan, shuningdek yarim ko'chmanchi o'zbeklar yashaydigan joylarga yondosh hududlarda ham joylashgan. Butun bir avloddan-avlod yoxud butun qishloqlar va hatto viloyatlar aholisi ma'lum bir eshonlarning muridlari hisoblangan. Bu muridlarning daromadidan "o'z ulushini" olish, shuningdek, ularning "muqaddasligi"ga e'tiqodini saqlab qolish uchun har yili yoki ikki-uch yilda bir marta eshonlar ziyorat qilganlar[4,B.100].

O'rta Osiyoni rayonlashtirish komissiyasining 1924-yilgi ma'lumotlariga ko'ra, o'zbekzabon Xo'jalar Surxondaryoning Poshxurd vodiysida 1110 kishi va Qumqo'rg'onda, Surxon daryosi qirg'og'ida 220 kishi qayd etilgan. Bu esa Boysun bekligi aholisining 4,7%, umumiy Surxondaryo aholisining 0,8% ni tashkil etgan. Poshxurd vodiysida xo'jalar Zarabog', Poshxurd, Qorabog' va boshqa qishloqlarida, Qumqo'rg'on tumanida esa Surxon vohasi o'ng qirig'og'ida Jaloyir va Taktug'ay qishloqlarida, chap qirg'og'ida Xo'ja qishlog'ida yashagan[5,B.64]. O'troq turmush tarziga ega bo'lgan etno-ijtimoiy birliklar – chig'atoylar va xo'jalar ham o'ziga xos etnik

streotiplarga egadirlar. Xo‘jalar ham til jihatdan o‘zbek tilining qarluq lahjasida hamda ayrim qishloqlarda o‘zbek va tojik tilida baravar so‘zlashadilar. Oila-nikoh munosabatlarida endogam nikoh ustunlik qiladi. Ular ham ichki antroponim urug‘larga bo‘linadi. Tarixiy-etnografik tadqiqotlarda ular aholining ijtimoiy qatlami sifatida qayd etilgan[9,B.45].

Barcha xo‘ja va sayyidlarning ijtimoiy mavqei bir xil emas edi. Ularning ba‘zilari oddiy ishchilar bo‘lib, garchi ular o‘zlarini aslzodalar deb bilib, oila munosabatlarini faqat xo‘jalar bilan qurgan bo‘lsalar-da, haqiqiy imtiyozlarga ega emas edilar. Boshqalari esa oliy ruhoniylarga mansub bo‘lib, katta vaqf yerlariga egalik qilib, ulkan daromad olishgan. Aslida xo‘jalar ichki guruhlariga bo‘lingan, ko‘pchiligining nomlari afsonaviy ajdodining ismi yoki taxallusidan kelib chiqqan. Surxon vohasi hududida sayyidlar va xo‘jalarning ko‘plab oilaviy guruhlari yashagan.

Termiz Movarounahr shaharlar orasida avliyolar va sahobalar makoni sifatida mashhur bo‘lgan. Bu yerda Movarounahrning ilk so‘fiylaridan biri, Hakimiy darveshlik tariqati asoschisi Abu Abdulloh Muhammad bin Ali al-Hakim Termiziy yashagan va dafn etilgan. O‘rta asrlardan ma‘lum bo‘lgan Termiz Sayyidlarining avlodlari Termiz yaqinidagi Solihobod qishlog‘ida yashagan. Shuningdek, islom olamida “sayyid” atamasining sinonimi sifatida “to‘ra” so‘zi ham qo‘llanishi mumkin.[7,B.45].

B.X.Karmisheva ma‘lumotlariga ko‘ra, Hakim Termiziy mozori qarovchilari turkman-shixlari bo‘lgan. Turkman Shix qabilasi avlod nomi bilan ham atalgan. Buning sababi turkman shixlar xalifa Abu Bakr va turkman qabilalariga mansub ekanligi va ular sahobalarining avlodlari degan afsona mavjudligidadir. Shunday qilib, shixlar xo‘jalar guruhlaridan biri bo‘lgan. Shix, shayx so‘zlari - arabchada – “oqsoqol”, “qabila boshlig‘i”, “tasavvufiy tartib boshlig‘i” ma‘nosini anglatgan. Ko‘rinib turibdiki, bu atamaning bunday tushunchasi

ko‘plab mozorlarning qo‘riqchilari shixlar, xo‘jalar va sayyidlar vakillari bo‘lganligi sababli yuzaga kelgan bo‘lib, ular ko‘pincha mozor nomi bilan bog‘liq bo‘lgan kishining avlodlari hisoblangan. Bundan kelib chiqadiki, mozorlar, ziyoratgohlar xo‘jalar va eshonlar tasarrufida bo‘lgan va ular ushbu joylarni nazorat qilishgan.

Rivoyatlarga ko‘ra, Boysun bekligining markazida joylashgan Omonxona qishlog‘idagi Sayyidlar Balxdan kelgan bir zohid Sulton Valiy ya‘ni “Muqaddas Sulton” avlodlari bo‘lgan. U Muhammad Ali Hakim Termiziyga shogird bo‘lish uchun Termizga kelgan ekan. Shunda uni imtihondan o‘tish uchun tog‘larga, tirik qolgan sahoba Sulton Siddiq yashagan Omonxona hududiga yuborishgan. Omonxona sayyidlarining Amir Temur tomonidan ajdodlariga vaqf qilingan yerlari bo‘lgan. Ularning orasidan so‘fiylar jamoasining yetakchilari bo‘lgan eshonlar chiqqan. Omonxona yaqinida joylashgan Qatar tog‘i daralarida chig‘atoy tojiklari ularning muridlari hisoblangan. Sahoba Sulton Siddiqning Omonxona yaqinida g‘oyib bo‘lgani kabi rivoyatlar, hazrat Sulton Siddiq Vali haqidagi voqealar tahlil qilinsa, Boysun va Sherobod hududlaridagi xo‘jalar asosan sayyid va miyonlardan, ya‘ni xalifalar Ali va Umarning avlodlaridan tarqalgan, degan fikrni aytib o‘tish mumkin va omonxonalik xo‘jalarning aynan siddiqiylklardan ekanligiga shubha qolmaydi[12,B.37].

Mahalliy aholining hikoyalariga ko‘ra, Zarabog‘ qishlog‘idagi Sayyidlar Husayn avlodlaridan bo‘lib, Xo‘jag‘oni Guli Surx - «Qizil atirgul xo‘jalari» deb atalgan. Ular mahalliy ziyoratgohlarda imomlik qilganlar. Bahorda teng kunlik arafasida Zarabog‘da uch kun davomida masjidda shayxlar sharafiga guli surx marosimlari o‘tkazilgan. Bayrami munosabati bilan mozor oldiga bunchuk (tug‘) osilgan ustun o‘rnatiladi. Shundan so‘ng, uch oy davomida atrofdagi qishloqlar aholisi mozorga ziyorat qilish uchun tashrif buyurishgan. “Qizil atirgul bayrami” o‘tkazilgan mozorlar tashkilotchilari bilan oilaviy aloqalari tufayli ushbu nomga ega bo‘lgandir deya taxmin qilish mumkin[11,B.66]. Guli surx bayrami haqida

A. X. Xamraev, O. A. Suxareva va G. P. Snesevlar o'z tadqiqotlarida ma'lumot berishgan.

Qo'bodiyon bekligi Beshkent vohasiga jon baxsh etgan Chiluchorhashma bulog'i bor edi. Buloq yonida Xo'ja oilalari imom sifatida istiqomat qilganlar. XX asr boshlarida 60 ga yaqin xo'jalik bo'lgan, shundan 8 tasi "miyon" guruhiga kirgan. Tojik tilida miyon so'zi ma'nosi "o'rta" demakdir. Ba'zi ma'lumotlarga ko'ra, bu nom Muhammad (s.a.v.) payg'ambar bilan bog'liq bo'lsa, yana ba'zi bir fikrlarga ko'ra, bu xalifa Umardan kelib chiqqanligi bilan bog'liq. Boshqalarning fikriga ko'ra, bu guruh o'z nasl-nasabi bilan Umardan to'g'ridan-to'g'ri, Alidan esa yon chiziq bo'ylab izlab, Sayyidlar va Xo'jalar o'rtasida oraliq mavqeni egallagan. Miyonlarning Qo'qon xonligidagi yuksak mavqei haqida Ch.Valixonov xabar bergan. Darhaqiqat, Chiluchorhashma miyonlari nasliy vaqf sifatida bu buloqning suviga egalik qilgan. Ko'rinib turibdiki, buloq suvi bilan sug'oriladigan dalalardan ularning foydasiga soliq to'langan. Shuningdek, ular ko'plab ziyoratchilardan qurbonliklar shaklida katta daromad olishgan.

Boysun shahri yaqinida joylashgan Avlod qishlog'ining xo'jalari Muhammad s.a.v.ning afsonaviy nabirasi Zaynabiddinning avlodlari deb ishonilgan. Ular orasida eshonlar ham mavjud bo'lgan. Butun Boysun va unga qo'shni hududlarda yashovchi tog'chilar ushbu eshonlarning muridlari hisoblangan. Poshxurd vodiysining janubida va Denov shahri chekkasida Qoraxon deb nomlangan bir qancha qishloqlar qayd etilgan. B.X.Karmishevaga ko'ra, yuqoridagi qishloqlarda Qoraxoniylar deb atalgan Xo'jalar yashagan. Zarafshon vodiysi toponimlari orasida Qoraxoniylar yoki Qoraxon nomi ham uchraydi. U yerda Xo'ja nomi Qoraxoniylar oilasi bilan ham bog'liq. Ko'rsatilgan nomdagi qishloqlarning aholisi ushbu oilaga tegishli edi. O'zbek folklorshunosi Muzayana Alyaviya ma'lum qilishicha, qoraxoniylar oilasi o'zini "avliyo" Qoraxonning avlodlari deb hisoblagan. Xalq orasida "Avliyo ota" nomi bilan mashhur bo'lgan insonning mozori Jambul shahrida

joylashgan. Hozirda bu shahar Avliyoota deb atalgan. Ularning afsonaviy nasl-nasabiga ko'ra, bu avliyo Alining oltinchi avlodi bo'lgan[5,B.149].

Ko'pchilik xo'ja oilalari o'z otabobolarini Samarqand yaqinidagi Daxbid qishlog'idan kelgan deb hisoblashgan. Bu qishloqda Farg'onaning Kasli qishlog'idan bo'lgan mashhur shayx Maxdum A'zamning (1542-yilda vafot etgan) avlodlari hisoblangan yirik eshonlar oilasi istiqomat qilgan. Shuningdek, Xo'valing, Qoratog', Dashnavod va boshqa joylardagi xo'jalar Daxbiddan kelgan deb qaralgan. Qatarning Lyuchchak qishlog'i xo'jalari o'z ajdodlarini Xo'valingdan ko'chib kelgan deb hisoblashgan, demak, ular ham o'zlarini Maxdumi A'zam avlodlari qatorida sanashgan. Mahalliy aholi xo'jalarni ikki qismga bo'lishgan. Bular "murid ovlagan" va "murid ovlamagan" guruhlari edi. Birinchisi so'fiylik tariqatiga mansub bo'lib, ular orasidan so'fiy jamoalarining rahbarlari – eshonlar chiqqan. Hudud aholisining fikriga ko'ra, eshonlar asosan sayyidlar va miyonlardan bo'lgan.

V.V.Bartold ko'chmanchilarga kitobiy islom ilmidan ko'ra turli tasavvufiy ta'limotlarning ta'siri kuchli bo'lganligini, shuning uchun so'fiy jamoalari o'z xonaqohlarini asosan dashtga bevosita tutash hududlarda qurganligini ko'p bora keltirgan[3,B.675]. Bunday hududlar sifatida Xorazm, Buxoro va o'rta Sirdaryo, Termiz va Chag'oniyonni keltirish mumkin. Xaqiqatan ham, XX asr boshlarida ko'plab eshon oilalari mavjud bo'lib, ularning mingtagacha muridlari bo'lgan. Yuqorida zikr etilgan Omonxona, Sallibod va boshqa hududlarning sayyidlaridan tashqari, Sayrob, Zarabog', Qoratog', Hisor, Rohati, Pistmazor, Nilkon, Xo'valing va boshqa bir qator joylarning sayyid va xo'jalari orasida eshonlar ham bo'lgan. O'tmishda har bir o'zbek qabilasining yarim ko'chmanchi guruhlari ma'lum bir urug'dan bo'lgan eshonlarning nasliy muridlari bo'lganligi ma'lumdur. Bu esa pirdosh, ya'ni bir urug'dan bo'lgan eshonlarning muridlari degan nom olib kelgan.

V.L.Vyatkin ta'kidlaganidek, xuddi O'rta Osiyo hukmdorlari sulolasi obro'-

e'tibori uchun o'z nasl-nasablarini Chingizxonga bog'lashganidek, eshonlar urug'lari o'z kelib chiqishini xalifalik davriga bog'liq ekanligini ilgari surganlar. So'fiylar jamoasining yetakchiligi odatda otadan o'g'ilga o'tgan[3,C.96]. B.X.Karmisheva Surxon vohasi aholisi ma'lum bir eshon urug'iga murid tushganligi sababini bilolmagan. O'rta Osiyoda Sayyid va Xo'ja tabaqalarining genezisi muammosi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan bir qator murakkab masalalar alohida o'rganishni taqozo etadi.

Janubiy O'zbekiston mintaqasida xo'jalar va sayyidlar o'troq turg'un aholining yirik vakillaridir. O'zbek-xo'jalar Poshxurd vodiysida Zarabog', Poshxurd, Qorabog', Sharjon, Vandob va Qumqo'rg'on rayonida Jaloir, Taktugay va Surxonning chap qirg'og'idagi Xo'ja nomli qishloqlarda joylashganlar. Shuningdek, ular Termiz yaqinidagi Sallibod qishlog'ida chig'atoylar bilan birga yashaydilar. Ular B.X.Karmishevaning ma'lumotlariga qaraganda Omonxona va Xomokonda, Denov shahri va uning atrofidagi Xo'jaipok, Dashnobod kabi qishloqlarida istiqomat qilib kelganlar. Tojik tilli xo'jalar esa Sherobod vohasidagi Sayrob qishlog'i, Boysun va uning

atrofidagi Shayit, Passurxi, Sariosiyo va Avlod qishloqlarida o'zbeklar bilan birgalikda va shuningdek, yuqori Surxonda Luchchak, Katar va Langar qishloqlarida yashaydilar[9,B.46].

Boysun bekligining aholisi 6 ta tartuli va 3 ta chig'atoy urug'idan iborat ekanligi aytilgan. Chig'atoylarning uch urug'i tojiklar-chag'atoylar, xo'jalar va o'zbeklar-tog'chilar deb tushunilgan. Sayrob nomi bilan bog'liq bo'lgan ikki qishloq aholisni xo'jalar va eshonlar tashkil etgan. Qorabog'ning Daxparakent qishlog'ida turli urug'ga mansub 15 ta guruh istiqomat qilgan. Shular orasida toshkentlik eshon avlodlari mavjud bo'lib, ular dastlab Buxoroga, so'ngra Qorabog'ga ko'chib kelganlar. Shuningdek, kalxo'jalar - "taqir xo'jalar" nomli guruh ham mavjudligi qayd etilgan. B.X.Karmisheva tojik va o'zbekzabon chig'atoylarning shakllanish yo'llari bilan tojik va o'zbekzabon xo'jalarining o'ziga xos tabaqa-etnik guruhining shakllanish jarayoni bir xil bo'lgan deb hisoblagan. Xulosa qilib, ushbu ijtimoiy tabaqaviy guruhlar tarixi ancha qadimga borib taqalishi, ularning jamiyatda kata hurmat va imtiyozlarga ega bo'lganligini hamda hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmaganligiga e'tiborga molikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Абашин С.Н. Суфизм в Средней Азии: точка зрения этнографа // Вестник Евразии. №4, Москва, 2001 - С. 127.
2. Бартольд В. В. Ишан. Сочинения, т. VI, Москва: Наука, 1966 - С. 675.
3. Вяткин В. Л. Шейхи Джуибари, «В. В. Бартольд», Ташкент, 1927 - С. 96.
4. Кармышева Б.Х. О мусульманском духовенстве в сельских районах бухарского ханства в конце XIX— начале XX века. – Москва, 1978 - С. 100.
5. Кармышева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – Москва: Наука, 1976 - С. 64, 100, 149.
6. Мирзаев Ж.З. Сурхондарё элатлари: ўрганилиш муаммолари ва истикболлари. “Бойсун баҳори” очик фолклор фестивалини Жаҳон цивилизациясидаги Бойсуннинг моддий ва маънавий маданияти” мавзусидаги Халқаро илмий конференцияси мақолалар тўплами.–Тошкент:Янги нашр, 2019 - В. 77.
7. Мирзаев Ж.З. Термиз саййидлари. –Тошкент, 2018 - Б. 45.
8. Маликов А.М. Ходжи Южного Казахстана: история и идентичность. 2014 - С. 37.
9. Қаямов А. XX аср бошларида Ўзбекистон ҳудудида этник ҳолат .– Тошкент.: Адабиёт учқунлари, 2015 - Б.45-46.
10. Резван Е. Ходжа // Ислам. Энциклопедический словарь. Москва: Наука, 1991 - С. 37.

11. Сухарева О. А. Ислам в Узбекистане, Издательство академии наук. Ташкент, 1960 - С. 66.
12. Турсунов С., Пардаев Т., Курбонов А., Турсунов Н. Ўзбекистон тарихи ва маданияти-сурхондарё этнографияси. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти –Тошкент, 2006 - Б.37.